

Marek Zaborowski

Sakramenty święte w aspekcie prawno-historycznym

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 55/2, 29-54

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KS. MAREK ZABOROWSKI

SAKRAMENTY ŚWIĘTE W ASPEKCIE PRAWNO-HISTORYCZNYM

Treść: Wstęp. – 1. Pojęcie sakramentu w doktrynie teologicznej. – 2. Zarys rozwoju nauki o sakramentach. – 3. Doktryna kodeksowa na temat sakramentów świętych. – 3.1. Doktryna na temat sakramentów świętych w Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 roku w ogólności. – 3.2. Doktryna na temat sakramentów świętych w Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku w ogólności. – Zakończenie.

Wstęp

Od niepamiętnych czasów człowiek nadawał ważniejszym wydarzeniom swego życia odświętny charakter czy też wyróżniającą się formę. Narodziny, wkroczenie w dojrzałość, małżeństwo czy śmierć są to wydarzenia, dla których człowiek spontanicznie przełamuje szarość powszedniego dnia i tworzy „formy” ujawniające rzeczywiste wymiary naszej egzystencji. Poprzez wspomniane wydarzenia człowiek uświadamia sobie, kim jest, można powiedzieć, że w ten sposób uroczyście obchodzi swoją egzystencję¹. Te szczególne wydarzenia ze swojego życia człowiek wierzący łączy z przyjmowaniem sakramentów świętych, począwszy od chrztu świętego, a zakończywszy zazwyczaj sakramentem namaszczenia chorych. Można powiedzieć, że sakramenty w życiu chrześcijanina odgrywają znaczącą rolę. Dlatego też ze względu na obdarowanie sakramentalne, jak uczy Sobór Watykański II, „wierni powinni zachować w życiu i w pełni urzeczywistnić świętość, którą otrzymali z daru Bożego”².

Analizując życie sakramentalne, można wyróżnić szeroki aspekt teologiczny, a także prawny. Teologia ukazuje nam istotę sakramentu, jego pochodzenie, skuteczność itp. Natomiast prawo kanoniczne

¹ S. C. NAPIÓRKOWSKI, *Z Chrystusem w znakach*, Lublin 1984, s. 74.

² Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, nr 40.

zajmuje się administrowaniem sakramentami. W artykule tym zostanie omówione pojęcie sakramentu w doktrynie teologicznej, zarys rozwoju nauki o sakramentach świętych, aby przejść do zapoznania się ze stanem prawnym odnośnie do tej rzeczywistości w Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 i 1983 roku oraz w Kodeksie kanonów Kościołów wschodnich.

1. Pojęcie sakramentu w doktrynie teologicznej

Potrzeba możliwie dokładnego określenia, czym są sakramenty święte, płynie z kilku racji m.in.:

1. ze znaczenia sakramentów w życiu chrześcijanina,
2. z niewłaściwego rozumienia sakramentów.

Znaczenie sakramentów w życiu chrześcijańskim jest duże, wrosły one głęboko w życie chrześcijańskie, tworzą podstawową strukturę Kościoła i jego zasadniczy wymiar. Nie sposób pojąć egzystencji Kościoła bez zrozumienia, czym są sakramenty, które ją kształtują, tym bardziej że obejmują one całe życie chrześcijanina i tworzą kult chrześcijański³.

Sakramenty należą do tajemnic chrześcijaństwa, a tych nie da się ściśle zdefiniować. Konstruując definicję sakramentów, pragniemy uniknąć racjonalizowania tego, co niepoznawalne. Nie jest to profanacja tajemnicy, ale próba wskazania elementów tajemnicy, odsłoniętych człowiekowi dla jego zbawienia⁴.

Słowo *sacramentum* znane było już u starożytnych Rzymian. Wyrazem tym określali oni przysięgę wierności składaną przez żołnierzy, a także pewną kwotę pieniędzy składaną w miejscu świętym przez strony procesujące się w sądzie⁵.

Łaciński wyraz *sacramentum* oznacza nadawanie rzeczom nowej właściwości, dzięki czemu Pan Bóg ma do nich szczególniejsze prawo. Czasem oznacza też przedmiot poświęcony, samą konsekrację⁶.

Wśród chrześcijańskich pisarzy łacińskich w starożytności dostrzegamy ewolucję treści pojęcia sakramentu. Ogólne znaczenie sakramentu jako czegoś świętego, tajemnego, Bożego, mamy u wszystkich pisarzy łacińskich z pierwszych wieków Kościoła. Tak w starożytno-

³ S. C. NAPIÓRKOWSKI, dz. cyt., s. 51.

⁴ Tamże, s. 70.

⁵ W. GRANAT, *Dogmatyka katolicka*, Lublin 1961, t. VII, s. 18.

⁶ J. VAN ROO, *De sacramentis in genere*, Roma 1957, s. 20.

ści, jak i w średniowieczu w określeniu sakramentu dominuje kategoria znaku. Według św. Augustyna (354 – 430) sakrament to święty znak – *signum sacrum* czy znak rzeczy świętej – *signum rei sacra*⁷, a także sprawowanie pewnego obrzędu⁸. Mimo że nie podał święty Augustyn ogólnej definicji sakramentu, to jednak jego pojmowanie sakramentu jako rzeczy świętej stało się trwałą zdobyczą teologii oraz katolickiej nauki wiary⁹. Święty Ambroży (340 – 397) zaproponował inne określenie sakramentu: widzialny kształt niewidzialnej łaski – *invisibilis gratiae visibilis forma*¹⁰.

Określenie to przejęło średniowiecze i uzupełniło je ideą przyczynowania łaski: sakrament to nie tylko jakiś zewnętrzny znak, który wskazuje na coś świętego, czyli łaskę, ale znak specjalny, który również sprawia to, co oznacza, jest przyczyną czegoś świętego, czyli łaski; stąd określenie sakramentu jako skutecznego znaku łaski¹¹. Najwyraźniej powiedział to Piotr Lombard w XII wieku i on obok świętego Augustyna przyczynił się do wyjątkowego rozwoju teologicznej refleksji nad sakramentami¹².

W *Sententiarum libri quattuor* Piotr Lombard (+ 1160) tak określa sakrament: sakramentem nazywamy to, co w taki sposób jest znakiem Bożej łaski, że jest jej podobizną i przyczyną¹³. Teolog ten jako pierwszy w historii sporządził pełną listę siedmiu sakramentów. Wylicza je w następującym porządku: chrzest, bierzmowanie, Eucharystia, pokuta, namaszczenie chorych, święcenia i małżeństwo¹⁴. W określeniu sakramentu podanym przez Piotra Lombarda znajdują się elementy przyjęte później przez całą teologię średniowiecza, a także przez Sobór Trydencki i ówczesnych teologów, przede wszystkim prawda o tym, że sakramenty są znakami łaski i przyczyną łaski¹⁵.

⁷ Ep. 98, w: PL 33, 363-364.

⁸ Ep. 551, w: PL 33, 204.

⁹ I. RÓŻYCKI, *Podstawy sakramentologii*, Kraków 1970, s. 62.

¹⁰ S. C. NAPIÓRKOWSKI, dz. cyt., s. 70.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże.

¹³ „Sacramentum enim proprie dicitur, quod ita signum est gratiae Dei et invisibilis forma, ut ipsius imaginem great et causa existat” w: *Sententiarum libri quattuor*, Quaracchi 1916, lib. IV, dist. II, cap. 4.

¹⁴ Tamże, cap. 1.

¹⁵ I. RÓŻYCKI, dz. cyt., s. 95.

W podobnym duchu sakramenty definiuje święty Tomasz z Akwinu (1225-1274). Sakrament jest znakiem rzeczy świętej, uświęcającej człowieka – *signum rei sacra in quantum est sanctificans homines*¹⁶. Taką koncepcję sakramentu zaaprobował również Sobór Trydencki¹⁷.

Od Soboru Trydenckiego do czasów współczesnych pojęcie sakramentu nie uległo zmianie. Teologia współczesna ubogaciła tradycyjne rozumienie sakramentów kilku wartościowymi elementami: chrystologicznymi, historiozbowczymi, eklezjologicznymi, kultycznymi i personalistycznymi¹⁸.

Zdaniem jednego z teologów, G. Van Roo, sakrament jest zewnętrznym aktem kultu, za pomocą którego Chrystus przez Kościół i szafarzy, przedstawiając tajemnice swojego ciała, wskazuje i sprawia przez wykonane dzieło (*ex opere operato*) uświęcenie usposobionego dobrze człowieka¹⁹.

Z kolei W. Granat w syntezie teologicznej pt.: „Dogmatyka katolicka” zestawił różne określenia, które pojawiły się w historii, by ostatecznie zaproponować własne: „Sakramenty Nowego Testamentu są liturgicznymi, kościelnymi znakami działającego Chrystusa, który przez te sprawcze narzędzia łaski, posługując się upoważnionymi szafarzami, jednoczy usposobionych dobrze ludzi z sobą i Kościołem”²⁰.

Wyjaśniając powyższą definicję W. Granat podkreśla w niej jako istotne następujące elementy: sakramenty są „znakami działającego Chrystusa”; są znakami liturgicznymi i kościelnymi; wskazują na Chrystusa aktualnie działającego w społeczności Kościoła, którego On jest Głową; Chrystus posługuje się upoważnionymi szafarzami; Chrystus przez sakramenty jednoczy nas z sobą, a sakramenty łączą nas z Kościołem²¹.

Z kolei w posoborowym podręczniku dogmatyki „Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie”, omawiając „Sakramentalne życie Kościoła”, ks. Granat nie usiłuje proponować jakiejś definicji sakramentów;

¹⁶ *Summa Theologica*, ed. XXIII, Taurini – Roma 1942, Pars III, q.72, a. 4; Pars III, q. 60, a. 2.

¹⁷ S. C. NAPIÓRKOWSKI, dz. cyt., s. 70.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ G. VAN ROO, dz. cyt., s. 63.

²⁰ W. GRANAT, dz. cyt., s. 30.

²¹ Tamże, s. 30-32.

poprzestaje na ich ogólniejszej charakterystyce²². Podobnie czyni A. Zuberbier²³.

Pierwszy Synod Rzymski, który miał być próbą przygotowania Soboru Watykańskiego II, w rozdziale o sakramentach interesująco podkreśla chrystologiczno-kultyczny aspekt sakramentów: „Sakramenty są to szczególne instrumenty łaski i zbawienia, przez które Jezus Chrystus posługując się zawsze swoimi sługami aktualizuje swoje kapłaństwo dla odkupienia dusz”²⁴.

E. H. Schillebeeckx i M. Schmaus, teologowie współcześni, są jak gdyby symbolem sytuacji w sakramentologii: wyraźnie unikają definiowania sakramentów i wskazują na te elementy, które muszą wchodzić w pojęcie sakramentu, albo też podają wiele określeń cząstkowych. Z reguły podkreślają ich wymiar chrystologiczny, personalistyczny, eklezjologiczny i kultyczny²⁵.

E. H. Schillebeeckx²⁶, ekspert Soboru Watykańskiego II, jest zdania, że sakramenty są dziełem Jezusa Chrystusa, ale Jezusa Chrystusa żyjącego teraz w chwale niebieskiej. Stąd to nie on sam wypowiada słowa i wykonuje gesty, jak mówił i wykonywał, gdy był na ziemi. Korzysta z posługi człowieka, przede wszystkim z posługi kapłana, który sprawuje sakramenty w zastępstwie osoby Chrystusa. Przyjmuje zaś sakrament wierny, to jest osoba ludzka. Ponieważ sakramenty są działaniem z jednej strony Chrystusa, a z drugiej strony wiernego, mają one charakter osobowy. Znaczy to, że Chrystus Pan, poprzez znak sakramentalny, udziela łaski takiej, jakiej w danym przypadku chce udzielić temu wiernemu. Wierny zaś przyjmujący sakrament otrzymuje łaskę, ale w zależności od tego, czy mniej, czy więcej czuje potrzebę łaski i gotów jest z niej skorzystać²⁷.

Sakramentologię w ujęciu współczesnym można scharakteryzować jako:

²² W. GRANAT, *Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie*, Lublin 1974, t. II, s. 23.

²³ A. ZUBERBIER, *Wierzę. Dogmatyka w zarysie*, Katowice 1969, s. 18.

²⁴ Prima Romana Synodus A. D. MDCCLX, Typis Poliglottis Vaticanis, nr 363, s. 76.

²⁵ S. C. NAPIÓRKOWSKI, dz. cyt., s. 71.

²⁶ E.H. SCHILLEBEECKX, *Chrystus – Sakrament spotkania z Bogiem*, (tłum. A. Zuberbier), Kraków 1966, s. 56.

²⁷ A. ZUBERBIER, dz. cyt., s. 234-236; Por. M.E. DOSSIER-SIEDLECKA, *Sakramentologia*, Ateneum Kapłańskie 68 (1965) nr 336-337, s. 117.

Chrystocentryczną. Podkreśla się, że Chrystus nie tylko ustanowił sakramenty, ale że jest ich pierwszorzędnym szafarzem, że wszystkie działają Jego mocą, co ma wyrażać formuła *ex opere operato*, że On sam jest prasakramentem, że uobecnia siebie i wszystkie swoje tajemnice we wszystkich sakramentach, a szczególnie w Eucharystii, że sakramenty są drogą, na której spotykamy Chrystusa, i normalną drogą (obok słowa Bożego), na której On nas spotyka.

Eklezjalną. Podkreśla się doniosłą funkcję Kościoła w tworzeniu sakramentów oraz wieloraki związek sakramentów z Kościołem.

Kultyczną. Podkreśla się, że właśnie sakramenty stanowią najbardziej autentyczny kult Kościoła.

Personalistyczną. Jak Sobór Trydencki akcentował elementy obiektywne w sakramentologii (znak, działanie *ex opere operato* w sensie skuteczności dzięki samemu spełnieniu aktu sakramentalnego, szafarz), tak obecnie podkreśla się elementy osobistego zaangażowania się człowieka w wydarzenie sakramentalne (sakrament to uprzywilejowany sposób spotkania osoby z Osobą, człowieka z Chrystusem; podkreśla się też *ex opere operantis* w sensie potrzeby właściwej dyspozycji przyjmującego sakrament).

Egzystencjalną. Do niedawna mówiło się o uświęceniu człowieka przez sakramenty. Obecnie podkreśla się raczej uświęcenie różnych sytuacji życiowych człowieka czy człowieka w wielu różnych sytuacjach życiowych²⁸.

Ogólnie można stwierdzić dynamiczny i rozwojowy charakter nauki objawienia i Kościoła o sakramentach. Rzeczywistość sakramentalna ukazuje się w coraz pełniejszym świetle. Dogmatyka katolicka jeszcze raz ujawnia się jako kultura wiary, której nie da się zamknąć w raz ustalonych formułach i schematach. Nawet dogmaty nie zamykają pochodzącej naprzód wciąż poszukującej refleksji teologicznej. Nie zamykają one procesu dochodzenia do prawdy, ale znaczą jego etap i otwierają perspektywy dalszych badań.

Na koniec warto dodać, że również zespół ewangelicko-katolicki teologów niemieckich, którzy opracowali ekumeniczną „Nową księgę wiary”, dostrzegają niebezpieczeństwo definiowania sakramentów.

²⁸ S. C. NAPIÓRKOWSKI, dz. cyt., s. 47.

Nie sposób bowiem uniknąć przy definiowaniu sakramentów, jako instrumentu łaski, ich tylko jurydycznego charakteru²⁹.

2. Zarys rozwoju nauki o sakramentach

Sakramenty zostały ustanowione w Nowym Testamencie i tak istotowo z nim się zrosły, że zbawczą ekonomię Nowego Testamentu można nazwać ekonomią sakramentalną. Kontynuacja dzieła zbawienia rozpoczętego przez Chrystusa dokonuje się zasadniczo przez sakramenty, które nierozzerwalnie wiążą się ze słowem Bożym³⁰.

Niewątpliwie święte znaki Starego Testamentu w niejednym przypominają znaki sakramentalne Nowego Testamentu, różnią się jednak od tych ostatnich w sposób zasadniczy:

- 1) nie zostały ustanowione przez Chrystusa;
- 2) nie były wspomnieniem i skutecznym znakiem Jego tajemnic;
- 3) dawały (zasadniczo) sprawiedliwość jedynie legalną.

Z tych racji trzeba je uznać jedynie za figury i cienie czy też pewnego rodzaju zapowiedzi sakramentów Nowego Przymierza³¹.

Evangelie, które nie miały na celu pełnienia funkcji podręczników, ale odnotowywały najważniejsze fragmenty przepowiadania Chrystusa, informują, że Chrystus ustanawiał sakramenty. Święty Marek mówi o związku chrztu ze zbawieniem: „Kto uwierzy i ochrzczi się, będzie zbawiony, kto nie uwierzy, będzie potępiony”³². Mówi o ustanowieniu Eucharystii³³, o nierozzerwalności małżeństwa³⁴. Święty Mateusz z kolei mówi o nakazie udzielania chrztu w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego³⁵, wskazuje na przekazanie Piotrowi władzy związywania i rozwiązywania³⁶ oraz przekazanie takiej samej władzy wszystkim Apostołom³⁷. Święty Łukasz mówi także o nierozzerwalności małżeń-

²⁹ J. FEINER, L. VISCHER, *Neues Glaubensbuch. Der gemeinsame christliche Glaube*, Freiburg 1973, s. 358.

³⁰ S. C. NAPIÓRKOWSKI, dz. cyt., s. 15.

³¹ Tamże.

³² Mk 16, 16.

³³ Mk 14, 12-25.

³⁴ Mk 10, 2-11.

³⁵ Mt 28, 18.

³⁶ Mt 16, 19.

³⁷ Mt 18, 18.

stwa³⁸ i o ustanowieniu Eucharystii³⁹. Święty Jan w wielu miejscach, odwołuje się do sakramentów świętych: podczas rozmowy Jezusa z Nikodemem o odrodzeniu z wody i Ducha Świętego⁴⁰, w czasie rozmowy Chrystusa z Samarytanką⁴¹, podczas przemówienia Chrystusa o chlebie życia, czyli o Eucharystii⁴² podaje słowa Jezusa przekazujące Apostołom władzę odpuszczania grzechów⁴³.

Dzieje Apostolskie ukazują pierwotną wspólnotę chrześcijańską pulsującą życiem sakramentalnym. Kazanie świętego Piotra z pierwszych rozdziałów Dziejów Apostolskich, jak i Jego listy przeniknięte są duchowością chrztu⁴⁴.

Dzieje Apostolskie słusznie nazywane Ewangelią Ducha Świętego zawierają cenne elementy nauki o chrzcie i bierzmowaniu w następujących fragmentach Filip udziela chrztu dworzaninowi etiopskiemu⁴⁵, Piotr i Jan wkładają ręce, udzielając Ducha Świętego ochrzczonej w Samarii⁴⁶, Apostołowie wśród modlitw i postów ustanawiają starszych⁴⁷, w Efezie Paweł udziela chrztu i wkłada ręce na ochrzczonej, udzielając im Ducha Świętego⁴⁸.

Święty Paweł, który przepowiadanie Słowa Bożego uważa za podstawowy i najważniejszy instrument zbawczego posługiwania, jest uważany przez egzegetów za teologa sakramentów⁴⁹. Wypowiada, między innymi, ważne słowa o chrzcie i Eucharystii⁵⁰, obok synoptyków daje opis jej ustanowienia.

Z kolei List świętego Jakuba zawiera ważne świadectwo biblijne na temat praktyki namaszczenia chorych o znaczeniu sakralnym⁵¹.

³⁸ Łk 16, 18.

³⁹ Łk 22, 7-19.

⁴⁰ J 3, 1-21.

⁴¹ J 4, 1-45.

⁴² J 6, 26-58; 7, 37-39.

⁴³ J 20, 22-23.

⁴⁴ Dz 2, 14-36.

⁴⁵ Dz 8, 25-40.

⁴⁶ Dz 8, 14-19.

⁴⁷ Dz 14, 23.

⁴⁸ Dz 19, 1-7.

⁴⁹ S. C. NAPIÓRKOWSKI, dz. cyt., s. 16-17.

⁵⁰ 1 Kor 10-11.

⁵¹ Jk 5, 14-15.

W pierwszych pismach patrystycznych nie spotykamy doktryny na temat sakramentów. Herezje najstarszego chrześcijaństwa zwracały się przeciwko dogmatom o Trójcy Świętej i Wcieleniu. Jeśli chodzi o sakramenty, chrześcijaństwo po prostu żyło nimi i to mu wystarczało. Świadczą o tym *Didache* czy *Apologia św. Justyna*⁵². *Didache* – najstarsze pozabiblijne dzieło literatury chrześcijańskiej czyni – wzmianki także o sakramentach. Jest tam mowa o chrzcie wraz z opisem ceremonii, zawiera również przepiękny tekst dziękczynienia eucharystycznego⁵³. Nadto *Didache* mówi o wyznaniu grzechów jako o przygotowaniu do Eucharystii⁵⁴ oraz o wybieraniu biskupów i diakonów⁵⁵.

W dziele Tertuliana *De corona* znajdujemy wzmiankę o chrzcie i Eucharystii. Pierwszy z sakramentów odbywał się przez zanurzenie w wodzie, szafarzem był biskup. Sakrament ten przeżywany był w gronie wspólnoty chrześcijańskiej, w której Eucharystia stanowiła centrum życia chrześcijańskiego⁵⁶. Sakramentem Eucharystii dla Tertuliana jest Ciało i Krew Chrystusa, prawdziwie w Eucharystii obecne⁵⁷. Tertulian wyrażał także wiarę w skuteczność pokuty na odpuszczenie grzechów, stawiał ją obok chrztu jako drugą pokutę penitenta⁵⁸. Poglądy Tertuliana zaważyły na kształtowaniu się pojęcia sakramentu nie tylko u łacińskich Ojców Kościoła, ale poprzez świętego Augustyna, również u teologów scholastycznych.

Jednym z głównych źródeł rozwoju sakramentologii była praktyka duszpasterska. Administrowanie sakramentów stwarzało pewne problemy, które zmuszały do teologicznej refleksji. Św. Cyprian (+ 258), będąc biskupem w Afryce, stanął wobec problemu udzielania chrztu przez ludzi spoza Kościoła (heretyków). Narzucało się pytanie: czy chrztu, który włącza do Kościoła, może ważnie udzielić ktoś, kto do tego Kościoła nie należy? Czy można drugiemu dać to, czego się nie ma? Przecież chrzest jest sakramentem wiary, a heretyk po-

⁵² S. C. NAPIÓRKOWSKI, dz. cyt., s. 17.

⁵³ S. PIESZCZOCH, *Patrologia*, Poznań 1964, s. 44-45.

⁵⁴ „W Kościele wyznawaj grzechy swoje i nie przystępuj do modlitwy ze złym sumieniem” w: *Didache* 4, 14; cyt. za S. PIESZCZOCH, *Patrologia*, s. 45.

⁵⁵ „Wybierzcie sobie biskupów i diakonów godnych Pana” w: *Didache* 15, 1; cyt. za S. PIESZCZOCH, *Patrologia*, s. 45.

⁵⁶ A. BOBER, *Antologia patrystyczna*, Kraków 1965, s. 57.

⁵⁷ *De corona* 3, cyt. za A. BOBER, *Antologia patrystyczna*, s. 58.

⁵⁸ I. RÓŻYCKI, dz. cyt., s. 62.

prawnej wiary nie ma. Św. Cyprian doszedł do przekonania, że chrzest udzielany przez heretyków jest nieważny, a człowieka ochrzczonego przez heretyka należy ponownie ochrzcić w Kościele. Rozumowanie Cypriana wydawało się bezsporne. Jednak papież Stefan nie podzielił tego zdania. Odwołał się do kościelnej praktyki niepowtarzania takiego chrztu i postawił ją ponad teoretycznymi rozważaniami. W ogniu dyskusji wokół ważnego udzielania chrztu krystalizowała się myśl teologiczna na temat dyspozycji podmiotu i szafarza chrztu, jak również obiektywnej wartości rytu sakramentalnego, co później zostało ujęte w formule o działalności sakramentów *ex opere operato*⁵⁹.

Święty Cyryl Jerozolimski pozostawił po sobie 24 katechezy mistagogiczne, czyli poświęcone wtajemniczeniu chrześcijańskiemu. Mówi w nich o chrzcie, bierzmowaniu i Eucharystii. W sposób szczególnie analizuje święty Cyryl w tych katechezach sprawę uczestnictwa w Eucharystii katechumenów i chrześcijan. Mówi o postawach, gestach wykonywanych podczas sprawowania Najświętszej Ofiary. Odrzuca tezę, głoszoną przez niektórych, iż przyjmowanie Komunii świętej na rękę obniża szacunek wobec Eucharystii⁶⁰.

Święty Augustyn wniósł do sakramentologii wiele cennych elementów. W IV wieku w Afryce sekta donatystów chrzcila ponownie przystających do niej chrześcijan. Usprawiedliwiała swoją praktykę zdaniem, że Duch Święty przebywa tylko w Kościele donatystów, który wyłącznie jest Kościołem prawdziwym, a zatem nie można poza nim otrzymać Ducha Świętego. Przeciw doktrynie donatystów wystąpił św. Augustyn. Rozróżnił on sam sakrament od skutku sakramentu. Sakrament, jak podkreślał, może być ważny, ale nieowocny. Położył w ten sposób podstawy pod późniejsze rozróżnienie łaski sakramentalnej i charakteru sakramentalnego oraz pod pojęcie *obex*, czyli przeszkody stawianej łasce przez człowieka.

W komentarzach do Pisma Świętego i w *De civitate Dei* św. Augustyn poruszył jeszcze kilka innych elementów, które przeszły do teologii zachodniej i stały się trwałym dziedzictwem katolickiej nauki o sakramentach. Chodzi o:

⁵⁹ M. MICHALSKI, *Antologia literatury patrystycznej*, Warszawa 1969, t. I, z. 2, s. 65-69.

⁶⁰ S. C. NAPIÓRKOWSKI, dz. cyt., s. 28-29.

1) określenie sakramentu jako świętego znaku, znaku rzeczy świętej: *signum sacrum, signum rei sacra*,

2) społeczną wartość sakramentów,

3) złożoną strukturę znaku sakramentalnego, mianowicie z „elementu” i ze „słowa”⁶¹, co rozwinęło się później w naukę o materii i formie sakramentów,

4) chrystologiczny sens sakramentów, tzn. związek sakramentów z Chrystusem⁶².

W średniowieczu dojrzała świadomość różnicy między ważnością i owocnością sakramentów. Stało się to w związku z walką z konkubinatem duchowieństwa i z symonią. W XI wieku konkubinat kleru był bardzo rozpowszechniony. Papież Grzegorz VII zdecydowanie wystąpił przeciwko tej praktyce⁶³. Grzegorz VII podjął też walkę z symonią, przez którą rozumie się przede wszystkim próby kupowania za pieniądze czy inne wartości, przeliczalne na pieniądze, rzeczy nadprzyrodzonych, jak dary charyzmatyczne, odpuszczenie grzechów, odpusty. W XI w. w sposób drastyczny objęła ona kupowanie stanowisk duchownych⁶⁴.

Stawiano wtedy pytania: czy ważnie sprawują sakramenty księży, którzy wbrew ostrym zakazom prawa kościelnego żenią się lub utrzymują konkubiny? Czy ważnie sprawują sakramenty kapłani i biskupi, którzy zostali wyświęceni i otrzymali sakrę za pieniądze? Jaką wartość ma ich posługiwanie sakramentalne? Jaką wartość ma sakra biskupia uzyskana drogą przekupstwa za zgodą tylko władcy świeckiego?

Zdrowy rozsądek zdawał się, przynajmniej niekiedy, usprawiedliwiać praktykę ponawiania takich święceń i sakry. Przeciwstawiał się temu natomiast *sensus Ecclesiae* i praktyka Kościoła oparta na niejasnym jeszcze przeświadczeniu, że święceń kapłańskich nie powtarza się, gdyż niosą one element niezniszczalny – charakter sakramentalny. Pogłębiona refleksja nad tymi sprawami doprowadziła do wyraźnego

⁶¹ „Et in aqua verbum mundat; detrahe verbum, et quid est aqua nisi aqua? Accedit verbum ad elementum et fit sacramentum” w: PL 35, 1840.

⁶² S. C. NAPIÓRKOWSKI, dz. cyt., s. 30.

⁶³ J. UMIŃSKI, *Historia Kościoła*, Opole 1959, t. I, s. 356; Por. B. KUMOR, *Historia Kościoła*, Lublin 1976, cz. 3, s. 7-17.

⁶⁴ Tamże.

rozróżnienia sakramentów udzielanych ważnie, choć niegodnie, od nieważnych⁶⁵.

W XII w. dojrzała definicja sakramentów. Na bazie doktryny świętego Augustyna przyjęta szeroko w teologii definicja sakramentu jako „znaku świętego” pozwoliła bardzo wiele rytów uważać za sakramenty. Teologowie i prawnicy nie widzieli racji, dlaczego nie można by uważać za sakrament np. profesji zakonnej, poświęcenia kościoła, ceremonii pogrzebowych, namaszczenia króla. Wszystkie sakramentalia spełniały definicję augustyńską. Nic więc dziwnego, że np. św. Piotr Damian (+ 1072) wyliczał dwanaście sakramentów, m.in. namaszczenie króla, poświęcenie zakonników i zakonnice, a św. Bernard (+ 1153) pisał, że istnieje wiele sakramentów, np. chrzest, Eucharystia, obmycie nóg w Wielki Czwartek. Niekiedy wyliczano kilkadziesiąt sakramentów. Przełom dokonał się w XII w. na skutek tego, że do określenia sakramentów wprowadzono pojęcie „zawierania łaski” (*continent gratiam*) oraz „przyczynowania łaski” (*causa gratiae*). Wprowadzenie pojęcia przyczyny łaski do definicji sakramentu przyznaje się Piotrowi Lombardowi, biskupowi Paryża (+ 1160), który w *Libri Sententiarum* napisał: „Sakrament właściwie rozumiany jest takim znakiem łaski Bożej oraz formą niewidzialnej łaski, że stanowi jej obraz i przyczynę”⁶⁶.

Średniowiecze przyniosło zjurydyzowanie sakramentologii. Prawnicy skodyfikowali zastaną praktykę Kościoła, zwłaszcza w przedmiocie materii sakramentów. Teologia została zepchnięta na dalszy plan. Ilustracją tak zjurydyzowanej sakramentologii może być wykład o pokucie świętego Tomasza z Akwinu⁶⁷. Uderza w nim zanik problematyki ściśle teologicznej na rzecz zagadnień prawnych. Jedynie świętemu Bonawenturze udało się ocalić w sakramentologii jej wymiar teologiczny⁶⁸.

⁶⁵ S. C. NAPIÓRKOWSKI, dz. cyt., s. 36.

⁶⁶ „Sacramentum proprie dicitur, quod ita signum est gratiae Dei et invisibilis gratiae forma, ut ipsius imaginem great et causa existat”; cyt. za S. C. NAPIÓRKOWSKI, *Z Chrystusem w znakach*, s. 37.

⁶⁷ STh III, q. 84 O pokucie jako sakramencie, q. 85 O pokucie jako cnocie, q. 86 O skutkach pokuty odnośnie grzechów ciężkich, q. 87 O odpuszczaniu grzechów lekkich, q. 88 O odżywaniu grzechów odpuszczonych przez pokutę, q. 89 O odzyskiwaniu cnót przez pokutę, q. 90 O częściach pokuty w ogólności.

⁶⁸ A. POMPEI, *Sakramenty tworzą Kościół – fundamenty sakramentów*, w: Św. Bonawentura. Życie i myśl, Warszawa, Niepokalanów 1976, s. 319 -336.

Papież Benedykt XIII (1334 – 1342) w roku 1341 uznał za sprzeczną z nauką Kościoła opinię Ormian, którzy utrzymywali, że sakramenty Nowego Testamentu nie sprawiają łaski⁶⁹.

Leon X (1513 – 1521) w konstytucji *Exsurge Domine* z 15 czerwca 1520 roku odrzucił zdanie Marcina Lutra, który uczył, że herezją jest utrzymywać, jakoby sakramenty Nowego Testamentu dawały łaski tym, którzy nie stawiają przeszkody otrzymaniu łaski⁷⁰. Papież potępił to zdanie, ponieważ według nauki Kościoła katolickiego prawdą akurat jest to, co Marcin Luter uznał za herezję.

Sobór Trydencki musiał zająć stanowisko odnośnie do reformacyjnej nauki o sakramentach. W czasie Sesji VII, 3 marca 1547 roku orzekł dogmatycznie, że wszystkie sakramenty są ustanowione przez Chrystusa, jest ich siedem⁷¹, różnią się od obrzędów Starego Testamentu⁷², są konieczne do zbawienia⁷³, nie są tylko znakami otrzymanego usprawiedliwienia, ale zawierają łaskę, którą oznaczają, a także same przez się udzielają jej tym, którzy nie stawiają przeszkód⁷⁴.

Sobór Trydencki potwierdził naukę tradycyjną, bowiem przejął sformułowania ze średniowiecza. Ponadto podał wykładnię nauki o sakramentach jako o rzeczach wyłącznie w kategorii znaku czy symbolu, który oznacza, zawiera i przyczynuje łaskę. Ojcowie soborowi potwierdzili działanie sakramentów *ex opere operato*. Sobór Trydencki podkreślił także personalistyczny charakter sakramentów, stwierdził, że owocują one w człowieku dopiero wówczas, gdy otwiera się na nie,

⁶⁹ Codicis iuris canonici fontem, vol. I-IV cura Em.mi Petri Card. Gasparri editi, vol. VII-IX cura et studio Em.mi Iustniani Card. Seredi editi, Romae, Typis Polyglottis Vaticanis 1923-1939, t. I, n. 40, s. 39.

⁷⁰ P. GASPARRI, *Fontem*, t. I, n. 76, s. 130.

⁷¹ Decretum primum De Sacramentis, Canones de sacramentis in genere, can. 1: "Si quis dixerit, sacramenta novae legis non fuisse omnia a Iesu Christo Domino nostro institute: aut esse plura vel pauciora, quam septem, videlicet, baptismum, confirmationem, Eucharistiam, poenitentiam, extremam unctionem, ordinem et matrimonium; aut etiam aliquod hoem septem non esse vere, et proprie sacramentum; anathema sit", Conciliorum oecumenicorum decreta, s. 660.

⁷² Decretum primum de Sacramentis, Canones de sacramentis in genere, can. 2; Conciliorum oecumenicorum decreta, s. 660.

⁷³ Decretum primum de Sacramentis, Canones de sacramentis in genere, can. 4; Conciliorum oecumenicorum decreta, s. 660.

⁷⁴ Decretum primum de Sacramentis, Canones de sacramentis in genere, can. 6; Conciliorum oecumenicorum decreta, s. 660.

usuwając przeszkody stawiane łasce⁷⁵. Mimo że było to prekursorskie odniesienie do sakramentów, nie było ono wystarczająco akcentowane w czasach posoborowych. Sobór nakreślił naukę o sakramentach w duchu polemicznym, chcąc się przeciwstawić krytyce podniesionej przez reformację⁷⁶.

Po Soborze Trydenckim papież tamtych czasów wymagali od wiernych i od duchownych, aby wierzyli w prawdy o sakramentach określone na Soborze Trydenckim. Jednym ze sposobów sprawdzenia wiary było polecenie przyjmowania Trydenckiego Wyznania Wiary. Pius IV (1559 – 1565) w Konstytucji *Iniunctum nobis* z 13 listopada 1564 roku polecił beneficjantom obejmującym w posiadanie beneficjum kościelne, jak również i przyjmującym godności kościelne, składać wyznanie wiary, w którym m.in. uznają za prawdę, że jest siedem sakramentów ustanowionych przez Chrystusa i koniecznych ludziom do zbawienia⁷⁷. Benedykt XIV (1740 – 1758) w Liście *Super ad Nos* z 16 marca 1743 roku zażądał od Szymona, arcybiskupa Damasceńskiego, aby złożył wyznanie wiary przed objęciem stanowiska patriarchy Maronitów. W tym wyznaniu wiary arcybiskup miał uznać za prawdę, że jest siedem sakramentów ustanowionych przez Chrystusa koniecznych do zbawienia⁷⁸. Podobnie Grzegorz XIII (1572 – 1585) w Konstytucji *Sanctissimus* z roku 1575 polecił Grekom składać wyznanie wiary według formuły prawie identycznej z zawartą w Konstytucji *Iniunctum nobis* z 13 listopada 1564 roku⁷⁹. Do uchwał Soboru Trydenckiego nawiązał również papież Grzegorz XV (1621 – 1623) w Konstytucji *Inscrutabili* z 5 lutego 1622 roku, w której poucza, że sakramentów winni udzielać kapłani w sposób zgodny z liturgią⁸⁰.

W wieku XIX Kościół wiele razy przypominał naukę o sakramentach świętych jako przyczynach łaski. Pius IX (1846 – 1878) w Encyklice *Singulari quidem* z dnia 17 marca 1856 roku, występując przeciwko racjonalizmowi, zaleca kapłanom, aby uczyli wiernych

⁷⁵ „Non ponentibus obicem gratiam conferre”, w: BF VII 209-221.

⁷⁶ S. C. NAPIÓRKOWSKI, dz. cyt., s. 42.

⁷⁷ P. GASPARRI, *Fonte*, t. I, n. 146, s. 257.

⁷⁸ P. GASPARRI, *Fonte*, t. I, n. 335, s. 786, §44. Por. BENEDYKT XIV, ep. Encycl. “Ex quo”, 1 mart. 1756: P. GASPARRI, *Fontes*, t. I, n. 438, s. 504, §5.

⁷⁹ P. GASPARRI, *Fontes*, t. I, n. 146, s. 258, §9.

⁸⁰ P. GASPARRI, *Fontes*, t. I, n. 199, s. 379.

wszystkiego, co jest konieczne do zbawienia, i udzielali ludowi sakramentów⁸¹.

Leon XIII (1878 – 1903) w Liście *Apostolicae Curiae* z 13 września 1896 roku, pouczając o święceniach udzielanych w Kościele anglikańskim, przypomniał, że sakramenty Nowego Testamentu są widzialnymi znakami niewidzialnej łaski i sprawiają łaskę, którą oznaczają⁸².

Sakramentologię trydencką znacznie pogłębiła Encyklika Piusa XII *Mediator Dei* poświęcona liturgii. Encyklika określiła liturgię nie jako kodeks przepisów obrzędowych, ale jako przedłużenie kapłaństwa Chrystusa w Kościele i przez Kościół. Chrystus, najwyższy kapłan, poprzez liturgię za pośrednictwem kapłanów razem z całym Ciałem Mistycznym, przedłuża swoje kapłaństwo oraz swoje dzieło odkupienia. W ten sposób kontynuuje hymn chwały na cześć Ojca, zaczęty jeszcze na ziemi⁸³.

Takie ujęcie liturgii sakramentalnej podkreśla, że przez sakramenty działa nadal sam Chrystus, że w nich aktualizuje się odkupienie - czyn Chrystusa, że Chrystus zbawiający obejmuje w nich człowieka i wielbi Ojca. Encyklika wyjaśnia to słowami: jest obecny w sakramentach i przychodzi (w nich do człowieka) przez swoją moc. *Praesens adest* można rozumieć w ten sposób: „jest obecny i przychodzi”⁸⁴. „Działanie mocą” wskazuje na skuteczność w sakramentach Tajemnicy Paschalnej.

Mediator Dei określa liturgię jako „kult publiczny, który nasz Zbawiciel, jako Głowa Kościoła, oddaje Ojcu niebieskiemu, i który społeczność wiernych składa swojemu Założycielowi a przez Niego Ojcu Przedwiecznemu”⁸⁵.

Encyklika wyraźnie odróżnia skuteczność sakramentów od skuteczności modlitw i obrzędów, które nie są sakramentami. Sakramenty działają przede wszystkim *ex opere operato*, sakramentalia natomiast i inne obrzędy wywierają swój skutek w zależności od modlitwy Kościoła *ex opere operantis Ecclesiae*⁸⁶.

⁸¹ P. GASPARRI, *Fontes*, t. II, n. 521, s. 908-909, n. 10.

⁸² P. GASPARRI, *Fontes*, t. III, n. 631, s. 499.

⁸³ DENZINGER – SCHÖNMETZER, *Enchiridion symbolorum* (...) n. 3841.

⁸⁴ *Praesens adest in sacramentis virtute sua* w: BF VII 646.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ S. C. NAPIÓRKOWSKI, dz. cyt., s. 44.

Encyklika podejmuje ujęcie trydenckie sakramentów, jednak podkreśla zdecydowanie aspekt dynamiczny i personalistyczny sakramentów. *Mediator Dei* ukazuje także potrzebę „godnego usposobienia duszy” jako warunku owocności sakramentów. Podkreśla przez to konieczność współdziałanie człowieka z Chrystusem we właściwym przeżywaniu sakramentów⁸⁷.

Konstytucja Soboru Watykańskiego II, wyjaśniając, czym jest liturgia, mówi, czym są sakramenty i Ofiara Eucharystyczna. Związek odkupienia z sakramentami staje się oczywisty, gdy uwzględni się fakt, iż w liturgii dokonuje dzieło naszego zbawienia⁸⁸.

Uobecniając siebie i swoje dzieło w sakramentach, Chrystus uobecnia w nich tajemnicę kultu, jaki składał i nie przestaje składać Ojcu⁸⁹.

Kościół i sakramenty uświęcają prawie wszystkie wydarzenia z życia człowieka⁹⁰. W ten sposób wierni łączą się w sposób rzeczywisty, choć tajemniczy z umęczonym i zmartwychwstałym Chrystusem⁹¹.

Sakramenty nie tylko wiążą ludzi z Kościołem, ale i między sobą⁹². Sprawia to szczególnie Eucharystia⁹³. Każdy sakrament ma inną funkcję w Kościele, ale wszystkie służą jego jedności⁹⁴.

Sakramenty stanowią zasadniczą tkankę życia i świętości Kościoła. Prawdę tę raz jeszcze przypomina nauczanie Soboru Watykańskiego II. Znamienne w tym względzie są słowa Konstytucji o Świętej Liturgii, w której czytamy: „Celem sakramentów jest uświęcenie człowieka, budowanie Mistycznego Ciała Chrystusa, a zwłaszcza oddawanie czci Bogu”⁹⁵.

Wspólnota kościelna, zatem jej istnienie, wewnętrzna dynamika i rozwój, bezpośrednio zależy od aktualizowania się sakramentów w Kościele. Przez sakramenty Kościół trwa, a jednocześnie odradza się ciągle na nowo; staje się bardziej Kościołem – wspólnotą, zakorze-

⁸⁷ Tamże.

⁸⁸ Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, nr 1.

⁸⁹ Tamże 5.

⁹⁰ Tamże 61.

⁹¹ Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, nr 7.

⁹² Tamże 11.

⁹³ Tamże 7.

⁹⁴ Tamże 14.

⁹⁵ Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, nr 59.

nioną w jednym chrzcie, wzmocnioną coraz szerszym uczestnictwem w innych sakramentach, a zwłaszcza w Eucharystii⁹⁶.

Sobór Watykański II w Konstytucji liturgicznej *Sacrosanctum concilium* stwierdził, że liturgię stanowi kult oddawany Ojcu Niebieskiemu przez Głowę oraz inne członki Ciała Mistycznego, ale oddanie czci Bogu i uświęcenie człowieka wyraźniej łączy się z wykonywaniem kapłańskiej funkcji Chrystusa. Nadto wskazuje na znaczenie w liturgii znaków widzialnych, które sprawiają to, co oznaczają⁹⁷. Takimi znakami są sakramenty stanowiące ośrodek całego życia liturgicznego, najważniejsze miejsce wśród sakramentów zajmuje Eucharystia⁹⁸.

Na temat sakramentów świętych mówi także Katechizm Kościoła Katolickiego. Nie podaje on definicji sakramentu. Mówi, że sakramenty Nowego Prawa zostały ustanowione przez Chrystusa, i wymienia je po kolei: chrzest, bierzmowanie, Eucharystia, pokuta, namaszczenie chorych, sakrament święceń i małżeństwo. Katechizm mówi, iż sakramenty obejmują wszystkie etapy i wszystkie ważne momenty życia chrześcijanina: sprawiają narodzenie i rozwój chrześcijańskiego życia wiary, uzdrowienie i dar posłania. Widać zatem pewne podobieństwo, jakie istnieje między etapami życia naturalnego i etapami życia duchowego⁹⁹. Katechizm przedstawia najpierw trzy sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego, następnie sakramenty uzdrowienia i wreszcie sakramenty służące komunii i posłaniu wiernych. W tej strukturze Eucharystia zajmuje istotne miejsce jako „sakrament sakramentów”¹⁰⁰.

3. Doktryna kodeksowa na temat sakramentów świętych

Kanon 731 § 1 Kodeksu pio-benedyktyńskiego mówi, iż wszystkie sakramenty, ustanowione przez Chrystusa, są szczególnymi środkami naszego uświęcenia i zbawienia, ich administrowanie i przyjmowanie

⁹⁶ T.J. JIMENEZ-URRESTI, *Ontologia a wspólnota i struktury kolegialne w Kościele*, w: Concilium 1-10 (1965) s. 605; R. SOBAŃSKI, *Słowo i Sakrament jako czynniki kształtujące prawo kościelne*, PK 16 (1973) nr 1-2, s. 3; A. POMPEI, *Eucharistica celebratio Ecclesiae aedificatio*, w: Monitor ecclesiasticus 51 (1976) s. 37.

⁹⁷ S. CZERWIK, *Pojęcie liturgii w Mediator Dei i w Konstytucji liturgicznej*, w: AK 56 (1964) s. 173.

⁹⁸ Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, nr 6.

⁹⁹ Katechizm Kościoła Katolickiego nr 1210.

¹⁰⁰ Katechizm Kościoła Katolickiego nr 1211.

powinno się odbywać z największą starannością i szacunkiem oraz z zachowaniem wszystkich przepisów¹⁰¹. Dwie racje skłaniają do specjalnego pietyzmu w tym względzie: ustanowienie sakramentów przez Chrystusa oraz to, że są one szczególnymi środkami naszego uświęcenia i zbawienia.

Przedkodeksowe zbiory prawa kanonicznego, zarówno te prywatne, jak i oficjalne takie jak: Dekret Gracjana, Dekretały Grzegorza IX, *Liber Sextus* Bonifacego VIII, *Constitutiones Clementinae*, nie wyodrębniały prawa o sakramentach, nie dokonał tego nawet Sobór Trydencki. Zwartą całość tworzyły jedynie przepisy o małżeństwie w zbiorze Dekretałów w Księdze *sponsalia*. Przepisy prawne o innych sakramentach były dołączone do różnych zagadnień prawnych¹⁰².

W związku z tym, mówiąc o doktrynie prawnej Kościoła na temat sakramentów świętych, będziemy brali pod uwagę Kodeks prawa kanonicznego z 1917 roku oraz aktualny z 1983 roku z odniesieniami do Kodeksu kanonów Kościołów wschodnich.

3.1. Doktryna na temat sakramentów świętych w Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 roku w ogólności

Pierwsza część trzeciej księgi Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 roku omawia prawną stronę sakramentów, mówią o tym kanony od 731 do 1143. Każdemu sakramentowi jest poświęcony osobny tytuł, a dodatkowo VIII tytuł poświęcony jest sakramentaliom. Tytuł I jest poprzedzony 6 kanonami wstępnymi. Zawierają one normy odnoszące się do sakramentów w ogólności¹⁰³, do ksiąg liturgicznych używanych przy udzielaniu sakramentów¹⁰⁴, do olejów świętych¹⁰⁵, a kanon 736 porusza sprawę opłat uiszczanych przy okazji posług kapłańskich.

Kodeks prawa kanonicznego z roku 1917 w kan. 731 § 1 stwierdza, że wszystkie sakramenty Nowego Prawa są ustanowione przez Chrystusa jako szczególne środki uświęcania i zbawiania. Dlatego

¹⁰¹ KPK 1917, kan. 731 § 1.

¹⁰² J. GRZYWACZ, *O sakramentach świętych*, w: *Zarys Prawa Kanonicznego*, Warszawa 1968, t. III, s. 18.

¹⁰³ KPK 1917, kan. 731-732.

¹⁰⁴ KPK 1917, kan. 733.

¹⁰⁵ KPK 1917, kan. 734-735.

należy je sprawować i przyjmować jak najstaranniej, z największym uszanowaniem¹⁰⁶.

Kodeks promulgowany przez papieża Benedykta XV w kanonie 731 § 1 stwierdza też, że Kościół sam nie mógł sakramentów ustanowić. Sakramenty są czynami Chrystusa. To właśnie Chrystus, zanim opuścił świat, powierzył Kościołowi w sposób bardziej lub mniej wyraźny, ale rzeczywisty, misję ujawniania jego zbawczego działania. Kanon 731 § 1 nazywa sakramenty głównymi środkami uświęcania. Słuszność tego stwierdzenia wynika chociażby z tego, że sakramenty są ustanowione przez Chrystusa i dysponuje nimi Kościół. Jako takie mają większe znaczenie niż wszystkie środki uświęcania¹⁰⁷.

Z wyjątkiem chrztu żadnego z sakramentów nie może ważnie przyjąć człowiek nieochrzczony. Kanon 723 § 2 zabraniał udzielania sakramentów świętych chrześcijanom niekatolikom, nawet gdyby o nie prosili w dobrej wierze, chyba że wyrzekli się swoich błędów i powrócili do Kościoła katolickiego. Przepis ten odnosił się także do apostatów, heretyków i schizmatyków¹⁰⁸.

Omawiany kodeks zabraniał ponownego udzielania sakramentu chrztu, bierzmowania i kapłaństwa, ponieważ raz przyjęte ważnie wyściskają niezatarty charakter¹⁰⁹. W razie rozumnej wątpliwości, czy sakrament był udzielony ważnie, można było warunkowo udzielić tych sakramentów powtórnie. Ponowienia należało dokonać niepublicznie¹¹⁰. Kodeks wyraźnie nakazywał to w wypadku ponawiania kapłaństwa¹¹¹.

¹⁰⁶ KPK 1917, kan. 731 § 1; „Cum omnia Sacramenta Novae Legis, a Christo Domino Nostro institute, sunt praecipua sanctificationis et salutis media, summa in iis oportune riteque administrandis ac suscipiendis diligentia et reverential adhibenda est”.

¹⁰⁷ KPK 1917, kan 731 § 1.

¹⁰⁸ KPK 1917, kan. 731 § 2; „Vetitum est Sacramenta Ecclesiae ministrare haereticis aut schismaticis, etam bona fide errantibus eaque petentibus, nisi prius, erroribus reiectis, Ecclesiae reconciliati fuerint”. Zob. F. BĄCZKOWICZ, F. BARON, W. STAWINOĞA, Prawo kanoniczne – podręcznik dla duchowieństwa, Kraków 1933, t. 2, s. 2.

¹⁰⁹ KPK 1917, kan. 732 § 1; „Sacramento baptismi, confirmationis et ordinis, quae characterum imprimunt, iterari nequeunt”.

¹¹⁰ A. BOROWSKI, *Warunkowe szafarstwo sakramentów*, w: AK 26 (1930) s. 23.

¹¹¹ KPK 1917, kan. 1007; „Quoties ordinatio iteranda sit vel aliquis ritus supplendus, sive absolute sive sub conditione, id ferri potest etami extra tempora ac secreto”.

Powyższy kodeks mówił, iż przy udzielaniu i przyjmowaniu sakramentów należy ściśle zachowywać obrzędy i ceremonie zawarte w księgach liturgicznych zatwierdzonych przez władzę kościelną¹¹². Paragraf drugi kanonu 733 nakazywał, aby każdy kapłan sprawował sakramenty i udzielał ich według przepisów liturgicznych swego obrządku, a każdy wierny winien przyjmować sakramenty w swoim obrządku. Jednocześnie kanon dopuszczał dwa wyjątki, w razie konieczności kapłan obrządku łacińskiego mógł udzielić Komunii świętej konsekrowanej przez kapłana obrządku wschodniego na chlebie kwaszonym, a kapłan obrządku wschodniego mógł udzielić Komunii świętej konsekrowanej przez kapłana obrządku łacińskiego na chlebie praśnym. W obu wypadkach kapłan winien zachować własne przepisy liturgiczne¹¹³.

Kodeks prawa kanonicznego pio-benedyktyński biskupom konsekrowanym zastrzegał udzielanie bierzmowania i kapłaństwa, a nadto poświęcenie olejów używanych przy niektórych sakramentach. Krzyżmo, olej katechumenów oraz olej chorych poświęca biskup w Wielki Czwartek¹¹⁴.

Przy administrowaniu chrztu, bierzmowania, namaszczenia chorych i kapłaństwa należało używać olejów św. ostatnio konsekrowanych przez biskupa w Wielki Czwartek. Olejów starych można było używać tylko w wypadku konieczności¹¹⁵. Użycie nowych olejów było konieczne do godziwości aktu, a nie do jego ważności. Oleje poświęcone w Wielki Czwartek winny być rozdzielone najpóźniej do Niedzieli Białej. Po otrzymaniu świeżych olejów stare należało spalić. Gdyby w ciągu roku zauważono, że olejów może zabraknąć i nie będzie ich także można dostać w katedrze, można było dolać do posiadanych olejów poświęconych czystej, niepoświęconej oliwy z oliwek, w mniejszej ilości niż pozostałe oleje poświęcone¹¹⁶. Proboszcz winien był prosić o oleje św. swego biskupa. Oleje winny być przechowywane w kościele, zamknięte na klucz, w miejscu pewnym i godnym. Tym miejscem mogła być zakrystia, specjalna skrytka w ścianie kościoła

¹¹² KPK 1917, kan. 733 § 1; POR. A. BOROWSKI, *Sakramentologia w świetle nowego prawa kościelnego*, Włocławek 1920, s. 8.

¹¹³ KPK 1917, kan. 733 § 2, kan. 866.

¹¹⁴ KPK 1917, kan. 734 § 1.

¹¹⁵ KPK 1917, kan. 734 § 1.

¹¹⁶ KPK 1917, kan. 734 § 2.

itp. Nigdy nie można było przechowywać olejów św. w tabernakulum. Na przechowanie olejów św. w domu mógł zezwolić ordynariusz, o ile zachodzi konieczność lub inna rozumna przyczyna (np. daleka odległość z plebanii do kościoła). W wypadku uzyskania takiego zezwolenia oleje św. winny być przechowywane także w odpowiednio godnym i bezpiecznym miejscu. W czasie ostatniej wojny światowej Stolica Święta pozwoliła na używanie starych olejów aż do ich zużycia. Na podstawie Dekretu Kongregacji Obrzędów z 4 III 1965 r. ordynariusz mógł zezwolić kapłanom, zwłaszcza używającym pojazdów mechanicznych, aby nosili przy sobie olej chorych¹¹⁷.

Kodeks prawa kanonicznego z 1917 roku stwierdza, iż szafarstwo sakramentów należy przede wszystkim do praw i obowiązków proboszcza¹¹⁸.

Kanon 736 przypomina, że za udzielanie sakramentów św. nie można ani wprost, ani ubocznie żądać lub prosić żadnych opłat, a już nigdy nie wolno uzależniać ich udzielenia od uiszczenia opłat. Wolno natomiast przyjąć dobrowolne ofiary zgodnie z panującym zwyczajem¹¹⁹.

Kanony wstępne (731 – 736) o sakramentach Kodeksu prawa kanonicznego pio-benedyktynskiego kończy stwierdzenie prawodawcy, iż sakramenty należy sprawować i przyjmować z największą pilnością i czcią, zgodnie z zasadą *sancta sancte tractanda sunt*¹²⁰. Dalej o poszczególnych sakramentach w kodeksie pio-benedyktynskim mówią kanony od 737 do 1143.

3.2. Doktryna na temat sakramentów świętych w Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku w ogólności

W Kodeksie prawa kanonicznego Jana Pawła II posłudze uświęcania poświęcona jest cała czwarta Księga zawierająca 325 kanonów. Składają się na nią kanony 840 – 848, mające charakter wstępu, po których następuje siedem tytułów omawiających po kolei siedem sakramentów¹²¹.

¹¹⁷ J. GRZYWACZ, *O sakramentach świętych*, s. 21.

¹¹⁸ KPK 1917, kan. 462, 467, 468.

¹¹⁹ KPK 1917, kan. 736.

¹²⁰ KPK 1917, kan. 736.

¹²¹ KPK 1983, kan. 840-848.

Podobną treść zawiera osiem kanonów (667 – 674) Tytułu XVI Kodeksu kanonów Kościołów wschodnich. Odnośnie do siedmiu sakramentów zawierają one pewne normy wspólne¹²².

Sakramenty Nowego Testamentu zostały ustanowione przez Chrystusa. Jest ich siedem: chrzest, bierzmowanie (chryzmacja), Eucharystia, pokuta, namaszczenie chorych, sakrament świeceń, małżeństwo. Sakramenty te obejmują wszystkie etapy i wszystkie momenty życia chrześcijańskiego: sprawiają narodzenie i rozwój chrześcijańskiego życia wiary, uzdrowienie i dar posłania¹²³.

Zgodnie z kanonem 840 „Sakramenty Nowego Testamentu, ustanowione przez Chrystusa i powierzone Kościołowi, jako czynności Chrystusa i Kościoła, są znakami oraz środkami, poprzez które wyraża się i umacnia wiara, oddawany jest Bogu kult i dokonuje się uświęcenie człowieka”¹²⁴. Łatwo zauważyć, że powyższa definicja łączy w sobie te wszystkie elementy, które są zawarte w doktrynie Soboru Watykańskiego II na temat sakramentów. Nie wspomniano natomiast o tym, że udzielają łaski, co wyraźnie czyni Konstytucja soborowa o Liturgii¹²⁵.

W formie swego rodzaju wyjaśnienia kanon 840 dodaje, iż sakramenty w najwyższym stopniu przyczyniają się do wprowadzenia, umocnienia i zmanifestowania wspólnoty kościelnej¹²⁶. Tenże kanon wzywa zarówno szafarzy, jak i wiernych, aby okazywali szacunek i należytą pilność przy sprawowaniu, jak i przy przyjmowaniu sakramentów¹²⁷. Ten wniosek stanowi wezwanie, które kierował również poprzedni Kodeks z 1917 roku¹²⁸.

Prawodawca, przypominając o eklezjotwórczym charakterze sakramentów, nakazuje w kanonie 840 wierne przestrzeganie przepisów Kościoła dotyczących ich sprawowania i przyjmowania. Nakaz ten dotyczy zarówno szafarzy, jak i przyjmujących sakramenty. Normy

¹²² KKKW, kan. 667-674.

¹²³ KKK 1210.

¹²⁴ KPK 1983, kan. 840.

¹²⁵ E. SZTAFFROWSKI, *Podręcznik prawa kanonicznego*, Warszawa 1986, t. 3, s. 102.

¹²⁶ KPK 1983, kan. 840; „Z tej to racji w najwyższym stopniu przyczyniają się do wprowadzenia, umocnienia i zmanifestowania kościelnej wspólnoty”.

¹²⁷ KPK 1983, kan. 840; „Dlatego w ich sprawowaniu święci szafarze oraz pozostali wierni winni okazać najwyższy szacunek i należytą pilność”.

¹²⁸ KPK 1917, kan. 731 § 1.

prawne dotyczące sakramentów mają zapewnić ważność i godziwość, a więc prawdziwość znaku sakramentalnego, a co za tym idzie, jego skuteczność¹²⁹.

Podstawowym warunkiem ważnego przyjęcia pozostałych sakramentów jest rzeczywiste przyjęcie chrztu. Nie wystarczy tu więc chrzest pragnienia ani chrzest krwi. Dlatego też przy dopuszczaniu kogokolwiek do sakramentów szafarz musi mieć pewność odnośnie do chrztu kandydata. Musi być to pewność nie tylko co do faktu, ale i co do ważności chrztu. Gdyby taka wątpliwość zachodziła, należy najpierw, po przeprowadzeniu starannego dochodzenia, udzielić chrztu¹³⁰.

Ponieważ od ważności chrztu zależy ważne przyjęcie pozostałych sakramentów, niezbędna jest pewność, że sakrament ten został udzielony ważnie. Wątpliwość może dotyczyć bądź faktu udzielenia sakramentu, bądź ważności dokonanego obrzędu z racji braku właściwej intencji lub niezachowania istotnego elementu, którego spełnienie jest niezbędne do ważności sakramentu. Dlatego w sytuacji, gdy po przeprowadzeniu starannego dochodzenia pozostaje poważna wątpliwość, czy sakrament ten został faktycznie lub ważnie udzielony, Kościół poleca udzielić go dla uzyskania tej pewności¹³¹. Pozostałe sakramenty, tzn. pokutę, Eucharystię, namaszczenie chorych, małżeństwo, ta sama osoba może przyjmować więcej niż jeden raz, z zachowaniem odnośnych przepisów prawnych i liturgicznych.

Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego: chrzest, bierzmowanie i Eucharystia są fundamentami całego życia chrześcijańskiego. Uczestnictwo w Boskiej naturze, które ludzie otrzymują w darze przez łaskę Chrystusa, objawia pewną analogię do powstania, rozwoju i wzrostu życia naturalnego. Wierni odrodzeni przez chrzest zostają umocnieni przez sakrament bierzmowania, a w Eucharystii otrzymują pokarm życia wiecznego. W ten sposób przez sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego w coraz większym stopniu osiągają skarby życia Bożego i postępują w doskonałej miłości¹³².

Prawodawca nakazuje również odpowiednie przygotowanie do przyjęcia sakramentów. Jest to obowiązek zarówno samego kan-

¹²⁹ KPK 1983, kan. 840; KKKW, kan. 667.

¹³⁰ KPK 1983, kan. 842 § 1; KKKW, kan. 675 § 2.

¹³¹ KPK 1983, kan. 845 § 2; KKKW, kan. 672 § 2.

¹³² KPK 1983, kan. 842 § 2; KKKW, kan. 697; Por. KKK 1212.

dydata, jak też osób, na których spoczywa obowiązek wychowania i nauczania, zwłaszcza rodziców, duszpasterzy (szczególna jest tu odpowiedzialność proboszcza) i katechetów. Kompetentna władza kościelna powinna wydać normy dostosowane do warunków kraju lub regionu¹³³.

Zrozumiałą jest rzeczą, że katolicy powinni przyjmować sakramenty od szafarzy katolickich. Taką zasadę formułuje kanon 844 § 1: „katolicy godziwie przyjmują sakramenty tylko od katolickich szafarzy”¹³⁴.

Prawodawca przewiduje od tej zasady jednak wyjątki, kiedy to mogą katolicy przyjmować sakramenty od szafarzy niekatolickich. Kanon 844 § 2 określa warunek, w którym katolik może godziwie przyjąć od szafarzy niekatolickich trzy sakramenty: pokutę, Eucharystię i namaszczenie chorych¹³⁵. Katolik godziwie przyjmuje wspomniane trzy sakramenty od szafarzy niekatolickich: jeśli domaga się tego konieczność albo zaleca prawdziwy pożytek duchowy; ilekroć nie zachodzi niebezpieczeństwo błędu lub indyferentyzmu; gdy istnieje fizyczna lub moralna niemożliwość udania się do katolickiego szafarza¹³⁶.

Zgodnie z postanowieniem kanonu 844 § 3 katolicy szafarze godziwie udzielają sakramentów pokuty, Eucharystii, namaszczenia chorych członkom Kościołów wschodnich niemających pełnej wspólnoty z Kościołem katolickim, gdy sami o nie proszą i są odpowiednio przygotowani¹³⁷.

W sytuacji niebezpieczeństwa śmierci lub gdy przynagła inna poważna konieczność uznana przez biskupa diecezjalnego, katolicy szafarze mogą udzielić sakramentów: pokuty, Eucharystii, namaszczenia chorych także pozostałym chrześcijanom, niemającym pełnej wspólnoty z Kościołem katolickim, gdy nie mogą się udać do szafa-

¹³³ KPK 1983, kan. 843 § 2.

¹³⁴ KPK 1983, kan. 844 § 1.

¹³⁵ KPK 1983, kan. 844 § 2.

¹³⁶ *Dyrektorium ekumeniczne*, AAS 59 (1967) s. 575, n. 44; Zob. M. ZABOROWSKI, *Ewolucja dyscypliny sakramentów uzdrowienia w zakresie communicatio in sacris*, Tarnów 2008.

¹³⁷ KPK 1983, kan. 844 § 3.

rza swojej wspólnoty, sami o nie proszą i wyrażają wiarę odnośnie do tych sakramentów¹³⁸.

Przy sprawowaniu sakramentów należy wiernie stosować się do ksiąg liturgicznych zatwierdzonych przez kompetentną władzę. Z tej racji nikomu nie wolno własną powagą czegokolwiek zmieniać, dodawać lub pomijać¹³⁹.

Szafarz powinien udzielać sakramentów według własnego obrządku, a więc w obrządku łacińskim, ewentualnie zastosować ten obrządek wschodni, do którego prawnie należy¹⁴⁰.

Przy sprawowaniu sakramentów chrztu, bierzmowania, namaszczenia chorych i święceń oraz przy niektórych innych czynnościach liturgicznych (np. poświęcenie kościoła, ołtarza, dzwonu) używa się olejów poświęconych lub konsekrowanych w czasie specjalnego obrzędu¹⁴¹. Należą do nich: olej krzyżma (Krzyżmo), używany przy sprawowaniu sakramentów chrztu, bierzmowania i święceń oraz przy poświęceniach kościołów, ołtarza i dzwonów, konsekruje go wyłącznie biskup; olej katechumenów, używany przy chrzcie, wyrażający spotęgowanie skutków egzorcyzmów i umocnienie przyjmującego chrzest (w Polsce nie używa się go) oraz olej chorych, używany przy namaszczeniu chorych, przynoszący chorym pomoc w słabościach duszy i ciała. Konsekracji Krzyżma i pozostałych olejów dokonuje w Wielki Czwartek podczas specjalnej Mszy św. biskup. W razie konieczności olej chorych oraz olej katechumenów może poświęcić prezbiter, ale tylko podczas sprawowania obrzędów sakramentu¹⁴².

Kościół wielokrotnie przypominał, że za udzielanie sakramentów nie wolno pobierać opłat. Zezwalał jednak na przyjmowanie dobrowolnych ofiar składanych przez wiernych lub przynajmniej tolerował taką praktykę. Zasady te przejęło aktualne prawodawstwo Kościoła, zwracając uwagę szczególnie na to, by nie uzależniać od złożenia ofiary sprawowania sakramentu. Prawodawca udziela prawa do ustalenia wysokości ofiar zebraniu biskupów prowincji kościelnej (w ramach

¹³⁸ KPK 1983, kan. 844 § 4; Por. M. ZABOROWSKI, *Sprawowanie sakramentów świętych w niebezpieczeństwie śmierci*, Kraków 2005, s. 100-128.

¹³⁹ KPK 1983, kan. 846 § 1.

¹⁴⁰ KPK 1983, kan. 846 § 2.

¹⁴¹ KPK 1983, kan. 847 § 1; por. KKKW, kan. 693.

¹⁴² L. ADAMOWICZ, *Wprowadzenie do prawa o sakramentach świętych*, Lublin 1999, s. 27.

jednej metropolii) i odpowiednim organom władzy w Kościołach wschodnich¹⁴³.

Nadużycia w tej dziedzinie są karane w prawie kanonicznym. Jednym z tych nadużyć jest symonia, a więc „kupowanie” i „sprzedawanie” sakramentów¹⁴⁴.

Zakończenie

Reasumując, trzeba powiedzieć, iż sakramenty święte stanowią istotę życia chrześcijańskiego. Chociaż nie można ich ściśle zdefiniować, co widzimy na podstawie powyższych rozważań, to jednak na przestrzeni historii teologowie podawali pewne ich określenia, czym są i jaką rolę odgrywają w życiu chrześcijanina. Definicji sakramentu nie podał także wydany niedawno Katechizm Kościoła Katolickiego, wyliczył sakramenty i wskazał na ich związek z codziennym życiem chrześcijanina. Kwestię, jak przyjmować sakramenty i nimi administrować, znajdujemy w sposób szczególny w Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 i 1983 roku. Prawodawcy tych dwóch Kodeksów podkreślają jednoznacznie, że sakramenty ustanowił Jezus Chrystus, i nazywają je głównymi środkami uświęcania, które należy sprawować i przyjmować z szacunkiem i pilnością.

Holy Sacraments from a legal and historical point of view

The above analysis suggests that sacraments are the essence of Christian life. Although it is impossible to define them precisely, over a span of history theologians attempted to provide some designations of what they [the sacraments] are and what their role in a life of a Christian is. The Catechism of the Catholic Church did not provide such a definition either. It listed the sacraments and indicated their connection with everyday life of a Christian. The question of how to administer and receive sacraments is specified in the Codes of Canon Law of 1917 and of 1983. The legislators of the two Codes emphasize explicitly that it was Jesus who established the sacraments and they [the legislators] call them the main means of sanctifying which should be administered and received with respect and diligence.

¹⁴³ KPK 1983, kan. 848, 1264; por. KKKW, kan. 1013 § 1-2, 1461.

¹⁴⁴ KPK 1983, kan. 1380; KKKW, kan. 1461.